

REFIK BULIĆ

Filozofski fakultet, Tuzla

ZAMJENA DUGOG JATA U GOVORU BOŠNJAKA SREBRENICE

1. Dijalekatska slika bosanskohercegovačkog prostora po mnogim je odlikama veoma zanimljiva i značajna u izučavanju ukupnih dijalekatskih odnosa u srednjojužnoslavenskom dijalekatskom mozaiku, pa i u širem slavenskom prostoru. Jedna od tih zanimljivosti jeste i pojava tzv. miješanih refleksa jata, prvenstveno ekavsko-jekavskih, koji su u bosanskohercegovačkom ijekavsko-ikavskom kompleksu neočekivani.

1.1. Ekavska je zamjena dugog jata na području Bosne i Hercegovine teritorijalno ograničena na zapadni periferni prostor ijekavskoćakavskog dijalekta oko Tešnja i Maglaja, potom na uski prostor Kladnja i Plahovića u njegovu predgrađu, a takva je zamjena jata potvrđena osamdesetih godina prošlog stoljeća i u govoru sarajevskih Bjelava i Rajševe kod Teslića.¹

1.2. Pretpostavljalo se da bi ekavsko-jekavska zamjena jata mogla biti zastupljena i u govoru Bošnjaka Srebrenice. Slobodan Remetić je u svome radu *O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom bosanskom govoru*, u kojemu piše o ekavsko-jekavskom govoru Kladnja i Plahovića, napisao da podaci sa kojima on raspolaže "naprosto podrazumjevaju (!) situaciju sličnu plahovičkoj i u govoru bar jednog dijela srebreničkih Muslimana".²

Eventualnu mogućnost javljanja ekavsko-jekavskih refleksa jata u govoru Srebrenice, najvjerovatnije na osnovu spomenutog Remetićeva rada, a možda i na osnovu nekih vlastitih saznanja, iznio je i profesor Dževad Jahić.³

2. Nemam podataka o tome da je neko detaljnije istraživao govor Srebrenice kako bi se došlo do pouzdanih saznanja o zamjeni jata, ali je u Srebrenici,

¹ *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, punkt br. 53, popunila je na Bjelavama Naila Valjevac 1983–1984. godine. Upitnik za Rajševu popunio je Slavko Vukomanović 1978. godine.

² *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1981, str. 186.

³ Jahić 1991: 14; Jahić 1999^a: 16; Jahić 1999^b: 267; Jahić – Halilović – Palić 2000: 41.

u čaršiji, popunjen *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*⁴. Srebrenica je bila označena kao punkt broj 73, a *Upitnik* je popunio prof. dr. Asim Peco u julu 1980. godine.⁵

2.1. U *Upitniku* su potvrđeni sljedeći refleksi dugog jata:⁶

a) dvosložni refleks *ije*:

- (*ije*): 912. Nsg. *ždrijebe*, 1933. *prrije*, *Crvenā Rjeka* ⁷;
- (*ijē*): 596. Nsg. *mijēh*, 806. Nsg. *snijēt*, 1327. Asg. na *rjēku*⁸, 1594. Nsg. *grjē^(h)*;
- (*ijé*): 1667. Nsg. neodr. f. *tijésna*, 1668. Nsg. neodr. n. *tijésno*;
- (*ijē*): 7. 3. sg. praes. *razumijē*, 1936. *uvijēk*;
- (*ije*): 1934. *pōslije*;

b) dvosložni refleks *īe*:

- (*īe*): 29. Nsg. *tīēlo*;
- (*īē*): 1692. Nsg. neodr. m. *tīēn*;
- (*īé*): 843. N. *kliēita*, 852. inf. *vrīēci*, 1244. Nsg. *gliēto*;
- (*īē*): 13. 1. sg. praes. *umīēm*, 14. 1. pl. praes. *umīēmo*, 331. r. pr. f. sg. *dōnīēla*;
- (*īe*): 1872. *ōbadvīe*.

c) dvosložni refleks *iē*: 1604. Nsg. neodr. f. *liēp*;

d) jednosložni refleks *je*:

- (*jé*): 636. 1. pl. praes. *sjécēmo*, 637. 3. pl. praes. *sjécū*, 1229. Nsg. *vjénac*, 1230. Npl. *vjenci*, 1546. inf. *prepovjē-dati*;
- (*jē*): 1211. Nsg. *bjēlī lūk*, 1231. Gpl. *vjēnācā*;
- (*jē*): 1546. *pripōvjētkā*⁹, 1547. 2. sg. imperat. *prepōvjēdāj / pripōvjēdāj*;

e) jednosložni refleks *je*:

- (*iē*): 30. Npl. *tīēla*, 87. Nsg. *rjēc*, 88. Gsg. *rjēci*, 90. Npl. *rjēcī*, 655. 1. pl. praes. *diēlīmo*, 736. 3. sg. praes. *ciēdī*, 823. Nsg. *siēno*, 1054. Nsg. *zviēr*, 1055. Gsg. *zviēri*, 1079. *sliēpī mīš*, 1084. inf. *mrjēstī se*, 1132. Nsg. *briēst*, 1135. Nsg. *cvjēt*, 1290. Nsg. *briēg*, 1291. Gsg. *briēga*, 1356. Nsg. *snjēg*, 1698. Lpl. odr. *bjēlīm*;

⁴ Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976. Crtica u nazivu upitnika temelji se na razlici bosanskih i hercegovačkih govora. Upitnici se čuvaju u Institutu za jezik u Sarajevu.

⁵ Podaci u *Upitniku* odnose se na govor Bošnjaka, kojih je, sudeći prema popunjenoj napomeni o vjeroispovijesti stanovnika, u to vrijeme bilo 75%. Informatori su bili: Šemsu Lúćanin, 1920, domaćica, nepismena i Ásim Tépić, 1943, vozač, pismen. *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* nije popunjen ni u jednom srebreničkom selu.

⁶ Primjeri se navode sa brojem pitanja i skraćenicama koje se daju u *Upitniku*.

⁷ Zabilježeno među važnijim onomastičkim nazivima na kraju *Upitnika*.

⁸ I: *rjēku*, nā *rjēku*.

⁹ Uz pitanje 1546, u kojemu se traži infinitiv glagola *pripov(i)jedati*.

- (iě): 89. Lsg. u *riěci*, 91. Gpl. *riěćī*, 92. Ipl. *riěćima*, 93. Lpl. *riěćima*, 647. Nsg. *liěvak*¹⁰, 656. r. pr. f. sg. *djělila*, 737. inf. praef. *iscijédit*, 924. Nsg. *mljéko*, 1048. Nsg. *gnjé-zdo*, 1212. Nsg. *liěha*, 1326. Nsg. *riěka*, 1337. Nsg. *piěsak*, 1381. Nsg. *sriěda*, 1389. Nsg. *zviězda*, 1390. Npl. *zviězde*, 1391. Gpl. *zviězdā*, 1397. Nsg. *mjěna*, 1473. Npl. *djělovi*¹¹, 1482. r. pr. f. sg. *povriědila*, 1697. Nsg. neod. m., f., n. – *bjěla*, *bjělo*;
- (iè): 1473. Npl. *djèlovi*, 1474. Gpl. *djèlōvā*;
- (iē): 325. inf. *dōnījēt*, 335. pril. prošli *dōnījēvši*, 657. trp. pr. sg. f. *ōdijēlena*, 1327. Asg. *nā riěku*¹², 1512. Nsg. *zāpovijēst*, 1513. Isg. *zāpovijēšču*, 1514. Gpl. *zāpovijēsti*, 1515. inf. *ūmriējēt*, 1516. 3. sg. aor. *ūmriē*, 1517. 3. pl. aor. *ūmriējē*.

Ijekavski refleks jata u oblicima zamjeničko-pridjevske promjene potvrđen je samo u odgovoru na pitanje 1814. (Gpl. > sav): *svjje*.¹³

2.2. Prezentirana građa iz *Upitnika za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* ne potvrđuje prisustvo ekavskih refleksa jata u dugim slogovima u govoru Bošnjaka Srebrenice, a to ne potvrđuju ni moja saznanja o tom govoru.¹⁴ Da je takva osobina bila prisutna u vrijeme popunjavanja *Upitnika*, prof. Peco bi je svakako uočio.

2.2.1. Građa iz *Upitnika* potvrđuje da je u vrijeme njegova popunjavanja najčešći refleks dugog jata bilo jednosložno *je*. Takvo stanje zahtijeva odgovor na pitanje je li taj jednosložni refleks u govoru Bošnjaka Srebrenice rezultat novijih međudijalekatskih utjecaja, tj. je li mogao nastati od dvosložnog ijekavskog izgovora, ili je porijeklom od ranijega eventualnog ekavskog izgovora jata u dugim slogovima.

2.2.2. Prisustvo jednosložnog refleksa *je*, koji je prema *Upitniku* dominantan u govoru Srebrenice, nije neočekivano. On se javlja kao odlika govora i drugih istočnobosanskih čaršija. Za njih je prof. Jahić istraživanjem potvrdio "*da slabo poznaju klasične reflekske i da je u njima jednosložna zamjena u dugim slogovima dominantna*".¹⁵

¹⁰ I: *lijėvak*.

¹¹ I: *djėlovi*.

¹² I: *na riěku*.

¹³ Drugi oblici zamjeničko-pridjevske promjene ne javljaju se sa *ije*: 1625. Gpl. < star: stārī, 1626. Dpl. < star: stārīm, 1698. Lpl. < bijel, -la, -lo: *bjēlīm*, 1765. I < ko: s kīm(e), 1787. Isg. < moj: mōjōm (!), 1791. Gpl. < moj: mōjī, 1795. Lsg. < njegov: o ŋėgovōm, 1809. Isg. < to: tāj (upisan ženski rod), 1815. Dpl. < sav: svīm, 1823. I < jedan: jėdnīm / jėnīm, 1864. Isg. < četvrti: čėtvrtīm.

¹⁴ Zanimljivo je da u *Upitniku* nisu potvrđeni ni oni ekavizmi od likova s dugim jatom koji su česti u drugim ijekavskim govorima. V.: Dešić 1976: 118–120; Peco 1964: 58; Jahić 2002: 84; Petrović 1971: 51; Vujičić 1990: 68 i dr.

¹⁵ Jahić 2002: 66. V. i o zamjeni jata u govoru Sarajeva: Šurmin 1895: 188; Jahić 1980: 1378; Brozović 1966: 135–136.

Istraživanje prof. Jahića pokazalo je i to da je jednosložni refleks *ôe* odlika perifernih (krajnjih istočnih) ijekavskoštakavskih govora istočne Bosne.¹⁶ U vezi s porijeklom jednosložne zamjene dugog jata u spomenutim govorima prof. Jahić je zaključio: *"Jednosložna zamjena ovdje je rezultat dužeg neposrednijega kontakta doseljeničkog elementa sa istočnijim zonama. Te zone i same su u dijalekatskom smislu ijekavske (zapadnosrbijanski ijekavski govori), ali razgovorni jezik ekavskoga izgovora u njih već duže vremena prodire. Taj proces u novije vrijeme snažno je potpomognut ekavskim izgovorom kao odlikom standarda u SR Srbiji, koji se intenzivnim savremenim komunikacijama širi sve zapadnije, srazmjerno republičkim granicama. Stanovništvo na krajnjem istoku našeg terena u mnogim oblastima života znatnije je vezano za istočnije krajeve i veće centre u zapadnoj Srbiji (Priboj, Titovo Užice, Prijepolje) i ono gubi stalnije i neposrednije veze sa zapadnijom ijekavskom (bosanskom) teritorijom. Posljedica toga je transformacija prvotnog dvosložnog refleksa u jednosložni, koji je danas u ovim govorima već i sistemska odlika, mada ona tu nije organskoga porijekla".*¹⁷

U daljem razmatranju problematike u vezi s jednosložnom zamjenom jata prof. Jahić navodi i mišljenje Radoslava Đurovića izneseno u radu *Refleksi jata u okolini Priboja*¹⁸: *"R. Đurović, nalazeći jednosložne zamjene u govorima pribojskoga kraja, također misli da se one 'mogu objasniti uticajem ekavskog govora koji ima sve preduslove da postane jezičkim standardom', ali i 'pritanjem bosanskocentralnohercegovačke jezičke struje' (...). Ovakva struja, smatramo, može se znatnije dovoditi u vezu s jednosložnim refleksima u govorima istočno-bosanskih čaršija(...). Neposredniji, pak, kontakt sa standardnojezičkim ekavizmom iz SR Srbije i smanjenje intenziteta veza sa jogozapadnijom ijekavskom maticom bivaju presudni u širenju jednosložnog refleksa kakav ovamo nalazimo".*¹⁹

3. Mogu li se navedene konstatacije uopćiti i na postanak jednosložnog refleksa dugog jata i u govoru Bošnjaka Srebrenice, tj. može li se za refleks *je* u govoru Bošnjaka Srebrenice tvrditi da je postao od *ije* djelovanjem ekavskoga izgovora ili *"pritanjem bosanskocentralnohercegovačke struje"*?

3.1. Očekivano je da su govori uz Drinu mogli imati izvjesnih utjecaja ekavskoga izgovora s obzirom na moguće kontakte sa ekavskim standardom do kojih je moglo dolaziti zapošljavanjem u Srbiji ili drugim kontaktima, ali se u govoru Srebrenice takvi utjecaji ne mogu precjenjivati.²⁰

Eventualno doseljavanje muslimanskog stanovništva iz srbijanskih gradova 1862. godine u Srebrenicu ne može se također uzeti kao ozbiljan argument koji bi mogao podrazumijevati ekavske utjecaje, s obzirom na to da je u Srebrenicu, prema dostupnim podacima, te godine doseljeno svega 55 osoba te da su bile s užičkog područja.²¹

3.2. Drugi argument koji može negirati ekavski utjecaj na postanak jednosložnog refleksa *je* u govoru Srebrenice jeste činjenica da je sličan jednosložni

¹⁶ Jahić 2002: 66–69.

¹⁷ Jahić 2002: 70. Pošto se u radu upotrebljavaju imena Titovo Užice i SR Srbija, treba znati da je istraživanje prof. Jahića završeno prije 1981. godine.

¹⁸ V.: Srpski dijalektološki zbornik, XXVI, Beograd, 1980, 239–318.

¹⁹ Jahić 2002: 70, nap. 158.

²⁰ Treba imati na umu i činjenicu da su s druge strane Drine također bili ijekavski govori, ali pod jakim utjecajem ekavskog standarda.

²¹ V.: Hodžić 1958: 134–136.

refleks potvrđen i u mnogim drugim gradskim i prigradskim bosanskohercegovačkim govorima koji nisu mogli imati bliže kontakte sa ekavskim izgovorom.

3.3. Promjena dvosložnog u jednosložni refleks do koje je eventualno moglo doći "*pritanjem bosanskocentralnohercegovačke struje*", kao u pribojskom govoru i jugoistočnobosanskim čaršijama, zahtijevao bi svestranije sagledavanje demografskih procesa na tome prostoru, ali o tome nema dovoljno podataka. Ipak se može pretpostaviti da takvoga znatnijeg "*pritanja*" u Srebrenicu u vremenu na koje se odnose prethodni zaključci o govoru Priboja i jugoistočnobosanskih čaršija nije bilo, s obzirom na njezin geografski položaj i nedovoljan industrijski razvoj.

4. Mogućnost da refleks *je* postane od refleksa *e* pod utjecajem ijekavskoga izgovora teorijski se ne može isključiti,²² ali do sada nema sigurnih argumenata koji bi potvrdili da je u govoru Bošnjaka Srebrenice bilo ekavskog izgovora u dugim slogovima.

Refleks *je* javlja se i u drugim bosanskim i hercegovačkim govorima za koje ne postoji nikakva pretpostavka mogućeg ekavskog refleksa u dugim slogovima, niti znatnijeg utjecaja ekavskog standarda na te govore.²³

LITERATURA

- Brozović, Dalibor (1966) *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, II, Zagreb, 119–208.
- Dešić, Milorad (1976) *Zapadnobosanski ijekavski govori*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXI, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1–317.
- Hodžić, Šaban (1958) *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788–1862. godine*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga II, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 65–143.
- Jahić – Halilović – Palić (2000) *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Jahić, Dževad (1980) *Narodni i urbani govori – sociolingvistički pristup*, Pregled, Sarajevo, 1367–1378.
- Jahić, Dževad (1991) *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999^a) *Bošnjački narod i njegov jezik*, Ljiljan, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999^b) *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2002) *Ijekavskošćakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, Institut za jezik, Sarajevo, 1–236.
- Peco, Asim (1957) *Govor sela Bune*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Matica srpska, Novi Sad, 169–180.
- Peco, Asim (1964) *Govor istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1–200 + karta.
- Petrović, Dragoljub (1971) *O govoru Zmijanja*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XI/IV/I–II i XV/i–II, Novi Sad, 189 + karta.
- Remetić, Slobodan (1981) *O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom govoru*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 181–186.

²² Dešić pretpostavlja da ikavci koji usvajaju ijekavski izgovor obično ijekavske reflekse jata izgovaraju jednosložno. V.: Dešić 1976: 110.

²³ V.: Vujičić i dr. 1979: 25–37; Vujičić 1985: 103–104; Vujičić 1990: 64–71; Peco 1957: 170–171.

- Šurmin, Đuro (1895) *Osobine današnjeg sarajevskog govora*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. CXXI, Filologičko-historički i filosofičko-juridički razredi, knj. XLI, Zagreb, 186–209.
- Vujičić, Dragomir i dr. (1979) *Govori sjeverozapadne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Sarajevo, 11–157.
- Vujičić, Dragomir (1990) *Govori centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VI, Sarajevo, 13–124.
- Vujičić, Dragomir (1985) *Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. V, 13–170.

SUBSTITUTION OF THE LONG YAT IN THE SPEECH OF BOSNIACS OF SREBRENICA

Summary

In the literature about Bosnian and Herzegovinian speeches, some scholars think that ekavian-jekavian the substitution of yat in long syllables has been present in the speeches of Bosniacs of Srebrenica. Such substitution of yat has not been confirmed in Questionnaire for Studying Bosnian and Herzegovinian Speeches. Words in which long yat could be found are noted down only with ijekavian reflexes.